

Sipos Lajos

Babits Mihály nemzettudatának alakulástörténete

Sipos Lajos
(1939, Kassa) irodalomtörténész, egyetemi tanár,
József Attila-díjas

A 19. század utolsó harmadában Európa keleti felében létrejött Osztrák–Magyar Monarchia elfoglalta a Kárpát-medencét, a Kárpátoktól északra, nyugatra, délre nyúló területek egy részét. Európa második legnagyobb állama volt, amelyet német nyelvű osztrákok, magyarok, különböző formában önállóságra törekvő szlávok: ukránok, csehek, szlovákok, szlovének, horvátok, szerbek, bosnyákok, valamint románok, szászok és olaszok laktak.

A szekszárdi Babits család számára, akár csak a magyar etnikumhoz tartozók majdnem teljes egészére, ez a birodalom az osztrákok és a magyarok „kiegyezésé”-vel jött létre. Érvényesült a liberális nemzetfelfogás, a *politikai nemzet*-eszmény, amely szerint a nemzeti közösség alapja a *közös szabadság és jogegyenlőség*.

A Monarchiában élő magyarok gondolkodását nemcsak a tévhit, hanem az ország látványos gazdasági fejlődése, Budapest nagyvárossá válása, a Millennium budapesti ünnepei, az egész országra kiterjesztett ünnepi hangulat, az elmúlt ezredév ünneplése és a következőre való készülődés határozta meg. Volt, akit ez utóbbi inkább ellenérzéssel töltött el (Babits Mihály édesapja például a budapesti kiállítás megnyitójára érkezett Ferenc Józsefet inkább „cifra huszár”-nak, és nem „császár”-nak látta „zsinóros kék dolmányában és kócsagtollas nyusztkalapja alatt”, fiát pedig a felépített „Ősbudavár”, a törek időköt idéző mulatóközpont riasztotta meg)¹.

1 Belia György: *Babits Mihály tanulóévei*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 20–21.

A szekszárdi, majd a pécsi kisvilágban élő Babits Mihály a családban és az iskolában történelmi látszatvilágban élt. Apai dédapja seborvosként részt vett a Napóleon elleni harcokban, aztán Szekszárdra került, ahol nemcsak megyei orvos és az akkor alakuló Ferenc-kórház igazgatója lett, de vagyont is gyűjtött, s a megye tekintélyes urai közé emelkedett. Perczel Sándor, a későbbi tábornok, Perczel Mór édesapja, aki fiai mellé Vörösmarty Mihályt alkalmazta nevelőnek, „kedves s leg hűb barát”-jának nevezte. Nagyapja osztálytársa volt Garay Jánosnak – akinek szobra ma is ott áll a város központjában –, aki a Szekszárdra látogató Vörösmartyt megpillantva így kiáltott fel: „Szeretném megcsókolni a földet, ahová lép”. Anyai nagyapja 1848–1849-ben honvédtiszt volt, a Komárom várát védő hadsereg tagja. Sógorát, Ujfalusy Imrét, Perczel Mór hadsegédét, a bukás után közlegényként besorozták az osztrák hadseregbe. Anyai nagyapja is részt vett a szabadságharcban. Díszkardja a költő tulajdonába került. A diák Babits Mihály a Kelemen nagypapa testvérénél, Kelemen Mihály főtörzsorvosnál lakott apja halála után. Ők valamennyien lelkes Kossuth-pártiak voltak. Ujfalusy Imre képzeletét – mondta Szabó Lőrincnek – „egy fő gondolat töltötte be; a független magyar hazá”².

2 Babits Mihály: *Gyermekkori emlékei*. In. Uő: *Riportok, interjúk, nyilatkozatok, vallomások*. Kritikai kiadás. S.a.r.: Téglás Andrea, Téglás János. Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2018. 57–58.

Kisiskolásként, de még a pécsi ciszterci gimnázium diákjaként is ez a hangulat vette körül a költőt. Szekszárdon Garay János, Vas Gereben, Petőfi Sándor és Vörösmarty Mihály mellett Szabolcska Mihály és a társadalmi eseményeket megverselő Bodnár István számított híres költőnek.³ A gimnáziumban olyan verseket tanulnak, amelyekből „hazafias és népies »tartalmat« lehetett „kiolvasni”.⁴ Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Eötvös, velük egy sorban Lévy József, Endrődy Sándor, majd Kisfaludy Károly és Tompa Mihály műveit tanulmányozták.⁵

Az önképzőkörben 1900. március 15-e előtt *Vázlatok egy nap történetéből* címmel (Babits szavait idézve) „egy nagyobb terjedelmű értekezést olvasott föl [...]” Még ugyanabban a tanévben „könyvszámba menő tanulmányt írt Rákóczi György koráról *Tíz év Erdély történetéből* címmel”. Egyetemi önéletrajzában utalt rá: „a Buda halála hun–magyar mondák tanulmányára indított[a]”. 1900. október 6-án az önképzőkörben ő tartotta az ünnepi gyászbeszédet. A jegyzőkönyv szerint a következőket mondta: „[...] nem hiába, nem haszon nélkül tartjuk mi ezen gyászünnepélyünket, nem ok nélkül tépjük fel a régi, de még mindig sajnó sebeket. Hanem azért, hogy felbuzduljunk vitéz őseink tettein, kik hazaszeretetüket halálukkal is megpecsételték, hogy bebizonyítsuk, hogy az ő haláluk győzedelmes volt, mert eszméik fennmaradtak és fenn is maradnak mindaddig, míg egy magyar él a földön. S élni fog mindig, mert amely nemzetnek ilyen csillagai vannak, az nem veszhet el. Ők, az eszméik nem engedik,

hogy nemzetük meghaljon. Bevilágítják nemzetünk éjszakáját, esti csillagok ők, de egyszerűmind hajnali csillagaink is, mert szabadságunk hajnalának első sugarai tőlük indultak ki [...]”⁶

Babits számára a haza a versekből, mondákból, regényrészletekből, a Nemzeti Múzeum képeiből, a milleniumi emlékekből, családi történetekből állt össze. Az idő múlásával egyre gazdagodó-bővülő térképzetet is jelentett. A megélt életben, a szülőházban, az emeletre vivő lépcsőfordulóban a falon lógott Magyarország térképe, „a történelmi Magyarországé” – írta 1938-ban *Az ólomgömb alatt* című esszéjében –, ami „gyermekkor[a] óta belé idegződött.” Teremtett világában, a *Halálfi* című regényében a fiktív alakoknak történeteket, tulajdonságokat, gesztusokat, esemény-helyszíneket kölcsönzött családtagjainak életéből, a neki, Pécssett tanuló diáknak kvártélyt adó Döme bácsinak is több mindent „adott”. Lelkes Kossuth-párti lett az öreg rokon. Egykori ügyvédi irodájának falán ki volt akasztva Magyarország nagy térképe. „[...] ez az erős barnaszín árnyék hegyet jelent – magyarázta az öreg ügyvéd Sátorczy Imrusnak –, a kék vonalak pedig nagy vizeket, nagyobbakat, mint az egész kert. [...] Magyarország [...] ez az a nagy darab föld, amit a csodálatos ábra ábrázolt.”⁷

A gimnáziumot végző Babits Mihálynak irodalmi és történelmi stúdiumai közben a térkép városokkal, történetekkel és személyekkel népesült be. Vas Gereben, Jókai, Kemény Zsigmond, Zrínyi Miklós olvasása révén az ország többek között a Dunántúlt, Kisköröst, Erdélyt, Vereckét, a branyiszközi hágót, Budát és Drégelyt is jelentette. Vereckéhez hozzákapcsolta a hon-

3 Csányi László: *Babits Átváltozásai*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 28–35.

4 Babits Mihály: *Esszék, tanulmányok*. S.a.r. Belia György. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978. I. 482.

5 A pécsi ciszterci gimnázium évkönyvét nem tudtam elérni. A felsorolt szerzők a fogarasi gimnázium évkönyvéből valók, abból az évből, amikor Babits ott tanított. Vö. Csokonai-Illés Sándor: *Babits és Fogaras*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2010. 118–130.

6 Babits Mihály: *Esszék, tanulmányok, kritikák 1900–1911*. S.a.r.: Hibscht Sándor, Pienták Attila. Argumentum Kiadó, Budapest, 2009. 497–498; Uo. 8.

7 Babits Mihály: *Halálfi I–II*. Kritikai Kiadás. S.a.r.: Szántó Gábor András, Némédiné Kiss Adrienn, T. Somogyi Magda. Argumentum Kiadó, Budapest, I. 31.

foglalókat. A branyiszkói hágóhoz Guyon Richardot és honvédek hősiességét, Budához a két Baradlay testvér „forradalmi párbaját”-t, a Tudományos Akadémiához Széchenyi Istvánt és a Delejországról előadást tartó Berend Ivánt, Komáromhoz Jókait, az 1849-es várvédelmet, de Timár Mihályt is, a Dunát is a Senki szigetéig és a Vaskapuig.

Babits Mihály nemzettudatába beépült a *politikai nemzettudat* mindkét eleme. A *közös szabadság* mint cél és akarat fellelhető leveleiben, esszéiben és interjúiban (mindenekelőtt 1916–1918 között, az 1918 végétől 1919 augusztusáig tartó időben, 1920 után és az úgynevezett zsidótörvények megjelenését követően). A *jogegyenlőség* a királyi törvényszéki bíró apa és gyermek-fia beszélgetéseiben is előkerült a Dreyfus-ügy kapcsán. Az apa a jogegyenlőség sérelmének tekintette a bírói döntést, s lelkes hévvel emlegette Zola kiállítását az elítélt mellett. A jogtisztletben felnövő Babitsnak a jog előtti egyenlőség nem a „természetjog” ókori, középkori vagy felvilágosodás kori felfogását jelentette, de nem is a 20. században formálódott „pozitív jog” alakzata volt. A levelezésében 1904-től megjelenő Emanuel Kant elméletrendszerében⁸ központi szerepet kiteljesítő erkölcsi imperatívusz lett számára életelvvé vált gondolkodásnak egyik fontos eleme. A német filozófus az embert etikus lényként határozta meg, aki a „jó” és „rossz” kritériuma szerint cselekszik (kell, hogy cselekedjék). Ebben az összefüggésben a jogegyenlőség „emberi tapasztalat” és „erkölcsi tapasztalat” is volt.⁹

Babits nemzettudatában fogarasi tanár korában helyet kapott az ország soknemzetiségű mivoltának személyes tapasztalata is. A Foga-

rasi Magyar Királyi Állami Főgimnáziumban, az 1910–1911. évi értesítő szerint 114 volt magyar anyanyelvű, 152 „oláh”, azaz román, 56 német (szász) anyanyelvű; a magyar anyanyelvűek közül „oláhhul” is tudott 49, feltehetően olyan családból érkezve, ahol az egyik ági nagyszülők románok voltak.¹⁰ Az itt élő magyarok – olvasható Babits 1937-ben írt esszéjében – „[i]ttak és kártyáztak”, „a szászok dalárdát is létesítettek s olykor hangversenyt is adtak”, „turistaegyletet alakítottak”, az „örmény kereskedők vitáztak”, a románok a környékbeli falvakban laktak olyan házakban, ahol az ablak-ajtó résén s „a tető szalmáján tódult ki a füst”, „s még azokon is túl, az oláh cigányok”. A román és cigány diákok tömegszállásokon éltek, „egy hétig [...] az ablak közben dugdosott hideg puliszkán”.¹¹ Az 1910-es évek elején bizonyára az ő fejében is megfordult az, ami Ady Endrében 1912-ben: Mi lesz, ha Erdélyt elveszik?”

Feltehetően ekkor épült be Babits nemzettudatába a *haza* és az *állam* fogalmi különbsége. A *haza* az emberi természettel együtt adott szeretet és tisztelet „gyengéd érzelmei”-t váltja ki, a természet adománya. Szent Tamás szerint a „pietas” (azaz az odaadó mély ragaszkodás, a kegyelet, a jámborság és a valláshoz való ragaszkodás) határozza meg, formálja az ember kötelességeit vele szemben. Az *állam* több hazát is magába foglalhat, az egyénekkal és a tömeggel szemben hatalmi tényező; összetartó-összefogó eleme a „justitia legalis” (azaz a törvény szerinti igazság).¹²

8 Vö. Babits Mihály levelezése 1890–1906. S.a.r.: Zsoldos Sándor. Kritikai kiadás. História Litteraria Alapítvány–Korona Könyvkiadó, Budapest, 1998. 110., 160.

9 II. János Pál: *Átlépni a remény küszöbén*. Szerk.: Vittorio Messori, ford.: Ordasi Zsuzsa. J LX Kiadó, H.n., 1994. 60–65.

10 Fogarasi M. Kir. Állami Főgimnázium 13. értesítője az 1910–1911. iskolai évről. Közzéteszi: Major Károly dr. kir. igazgató. Thierfeld Dávid könyvnyomdája, Fogaras, 1911. 94.

11 Babits Mihály: *Fogaras*. In: Uő: *Tanulmányok, esszék*. Vál. a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta: Jankovics József, név- és szómagyarázat Jankovics József és Nyerges Judit. Kortárs Könyvkiadó, Budapest, 2005. 568–573.

12 Horváth Sándor: *A haza és honszeretet bölcséleti alapjai*. Szent István Akadémia Hittudományi–Bölcsé-

Az I. világháború előtti években felerősödtek a Kárpát-medence nem magyar ajkú népeinek nemzeti mozgalmi. Politikai pártokban, autonómiával felruházott nemzeti egyházak védőszárnyai alatt, felekezeti iskoláikban, kulturális egyesületekben, kaszinókban, könyvtárakban, társaskörökben, önkormányzatokban készültek önálló országuk megszervezésére. Törekvéseik egymást is keresztező célokat jelenítették meg. Közös pontjuk a magyarellenség volt.¹³

Európában és a Magyar Királyságban 1914 első felében a politikusok egy része nem számolt a háború lehetőségével. Norman Angell 1910-ben megjelent, a *The Great Illusion* című könyvében – melyet Kunfi Zsigmond fordított magyar nyelvre *Rossz üzlet a háború* címmel –, leírta: „Egy háború magának a győztesnek is többet ártana, mint használna”. Hatvany Lajos 1914. július legelején lehetetlennek gondolta a háborút („Ember ember ellen nem küzdhet többé [...]”). Így vélekedett Kunfi Zsigmond és Jászi Oszkár is, még Ágoston György jogakadémiai tanár, a későbbi főispán, majd a tanácsköztársaság népbiztosa is. A július 28-i osztrák–magyar hadüzenet után, egy hónap alatt már kialakultak a háborús szövetségek. Mindkét oldalon gyors győzelmet reméltek, s mindenki háború-párti lett. „Az első hetekben – olvasható Stefan Zweig *Búcsú a tegnaptól* című könyvében – Európában lehetlenné vált, hogy valakivel értelmes beszélgetést lehessen folytatni.

leti Osztályának Felolvasásai. Stephaneum Nyomda R.T. Budapest, 1922.

13 Szász Zoltán: *Inter-Ethnic relations in the Hungarian half of the Austro-Hungarian empire = Nationalism and Ethnicity*, 1996/3. 391-408.; Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A nemzeteszmé és a nacionalizmus története*. Budapest, Osiris Könyvkiadó, 2007. 90–134.; Estók János: *Magyarország története 1849–1914*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999. 129–133.; 19. századi egyetemes történet 1789–1890. Szerk.: Vadász Sándor. Korona Kiadó, Budapest, 1998. 199–217.

A legbékésebb, a legjobb kedélyű emberek szinte részegek voltak a vérgőzötől. Olyan barátaim, akiket mindig meggyőződéses individualistának, sőt szellemi arisztokratáknak ismertem, egyetlen éjszakán fanatikus hazafiakká változtak, a patriótákból kielégíthetetlen anexionalistákká lettek.”¹⁴

A Nyugat szerzőit megosztotta a háború. Ignotus a július 1-jei számban *F. F. A politika mögül* címmel írt cikket, s a „könnyen” és „simán” folyó magyar mozgósítást, az ezredek hadrendbe állítását és harci készülségét idézte. Két héttel később, *A Háború* című írásában szót emelt a Monarchia mellett, felemlelve a „Szegeedtől Kassáig [...] Kanizsától Nyíregyházáig” terjedő „Kis-Magyarország” képét, érzékeltetve, hogy a háborúellenesség és a birodalom-pártiság, „a habsburgistaság”; az ezeresztendő, egységes Magyarország és a megcsonkítható haza lehetőségei között lehet választani.

1918. október 10-én Ignotus a következő levelet küldte Babitsnak: „Mihályom, a Nyugat nov. 1. száma annak a kérdésnek lesz szentelve, vajjon egy új államhatárok közt teljesen magára utalt s területében remélhetőleg nem csökkenő független Magyarország számára mely politika volna természetes és ajánlatos? Kérlek, felelj rá vagy általában, vagy valamely vonatkozásban [...]”¹⁵

A levélből kitűnik egy időszerűtlennek tűnő remény a „területében remélhetőleg nem csökkenő” Magyarországról. Ignotus bizonyára tudta, hogy 1918 nyarától már létezik egy testület, amelyik magát csehszlovák kormánynak tekinti, s amelynek küldöttje már járja a mai Szlová-

14 Stefan Zweig: *Búcsú a tegnaptól*. Ford.: Mészáros Károly. Anonymus Irodalmi és Művészeti Kiadó, Budapest, 1945. 237.

15 Babits Mihály levelezése 1918–1919. Kritikai kiadás. S.a.r.: Sipos Lajos. Argumentum Kiadó, Budapest, 2012. 177.

kia északi részét, keresve az új fővárost. Bizonyára azt is tudta, hogy 1916-ban megígérték, hogy a Monarchia elleni hadba lépés esetén Erdélyt, a Partiumot és Magyarország keleti részét a Tisza vonaláig Romániához csatolják. A horvátok már 1880-tól „nagyhorvát királyság”-ot akartak, a szerbek a Pécset, Szabadkát, Aradot is magába foglaló területre tartottak igényt.

A háború elvesztése, a hivatalos tárgyalások megkezdése előtt Magyarország déli, keleti, északi területeinek annektálása minden magyar embert érintett. Azokat is, akik az új államok fennhatósága alá kerültek, azokat is, akik ingóságaiuk egy részével a feltételezhető „Kis-Magyarország”-ban kívántak letelepedni.

A költők és írók az „ezeréves hazá”-t, a történelmi helyszíneket és szülőföldjüket, életük fontos városait: Vereckét, Pozsonyt, Kassát, Nagyváradot, Kolozsvárt, Aradot, Nagyváradot, Losoncot, a szepességi városokat, Szabadkát siratták. Reményik Sándor a *Végvári-versek 1918–1921* címmel jelölt verscsoportban olyan alkotásokkal együtt tette ezt, mint az *Átok*, a *Félnek a poroszlók*, a *Csonka test*, és a maga korában sokszor felhangzó, a trianoni diktátum aláírásának dátumát szövegbe foglaló *Gyűrűt készítetek...* címűek. Babits a diktátum aláírása előtti két hónapban megírta a *Szaladva fájó talpakon* és a *Könnytelenek könnyei* című versét, 1923-ban a Nyugatban közölte a *Csonka Magyarország* című alkotását. József Attila két évvel később, a korszak politikai jelszavát címben megjelenítő, a veszteség-sírató versek toposzait, dikcióját és nyelvi fordulatait idéző alkotást írt. Az első és az utolsó szakasz elégségesen mutatja annak a verstmegnek gondolkodástörténeti, politikai és poétikai rendszerét, amelyik 1920. június 4-étől elárasztotta a napi- és hetilapokat, uralta az intézményi és társas ünnepek dobogóit.

„Szép kincses Kolozsvár, Mátyás büszkesége
Nem lehet, nem, soha! Oláhország éke!
Nem teremhet Bánát a rácnak kenyeret!
Magyar szél fog fújni a Kárpátok felett!

[...]

Nem lész kisebb Hazánk, nem egy arasszal sem,
Úgy fogsz tündökölni, mint régen, fényesen,
Magyar rónán, hegyen egy kiáltás zúg át:
Nem engedjük soha! soha Árpád honát.”

(*Nem! Nem! Soha!*)

Az egyre betegebb Ady Endre mellett Babits Mihály lett a háborús időszak emblemikus költője. A harc értelmetlenségét, az antimilitarizmust, az értelem hatalomvesztését foglalta szavakba rögtön híressé lett verseivel és esszéivel: a *Húsvét előtt*-tel, a *Fortissimóval*, a férfi- és gyermekhangra írt zsoltáiraival, a *Veszedelmes világnézettel*, az *Ágostonnal*, a *Kant és az örök Béke* című esszéjével. 1916-tól kapcsolatba, majd személyes barátságba került Jászi Oszkár-ral, Szabó Ervinnel, a Társadalomtudományok Szabad Iskolájával, a küzdelem beszüntetését kívánó értelmiségi csoporttal. Szabó Ervin javaslatára fordította le Kant művét, *Az örök békét*, s írt elé egy hosszú tanulmányt. Babits, Jászi és Szabó fogalmaztak meg *Európa Lovagjai* címmel egy békekiáltványt, amelyet 1918 ősze százánál több művész és tudós írt alá.

A világháború és az 1916–1918 közötti béke-misszió, 1918 őszeinek eseményei, az őshonos magyarokkal lakott területek elcsatolásának szándéka módosította Babits nemzeti identitásának tartalmát. A *politikai nemzetudat közös szabadság* és az erkölcsi imperatívusszal egészült *jogegyenlőség* eszméjét változatlanul tekintette. A Fichte és Herder írásai alapján Friedrich Meinecke által *szavakba* foglalt *kultúr-nemzet-tudatból* fontos része lett személyes identitásának az *etnikai hovatarozás*, a *közös történelem*, az *anyanyelv* és a *haza-állam kettőségének*, valamint a *közös történelem tér-topozsainak* képzete. Az utolsónak említett gondolkodás-részhez való viszonya azonban a háború után megváltozott. 1919 januárjában, amikor az új államok megalapítására törekvő etnikumok birtokba vették a millenniumi Magyarország kiszemelt részeit, akkor közölte a Benedek

Marcell szerkesztésében megjelenő Új Világ első számában „Az igazi haza” (cikk a Szózatról) című írását. „[...] Belenyugodjunk abba, hogy vétkeztünk, és most megbűnhődünk? És hogyan eljön / A jobb kor, mely után / Buzgó imádság epedez / Százezrek ajakán: / Az nekünk nem jön el? Reánk nincs szüksége az új világnak? Hagynak bennünket eltűnni a földről? De hát vétkeztünk-e igazán: mi a nép? Lehet egy népet felelőssé tenni? És lehet-e egy népet eltüntetni? Elvehetnek tőlünk földet, amennyit akarnak. De nem a föld a haza: és nem szabad abba a tévedésbe esnünk, amibe a régimódi háborús »hazafiak« estek, akik ezrével áldozták föl a szent magyar életeket a területért, az életelen földért. Nem a föld maga szent, nem a föld a haza: a föld csupán lakhely és gazdaság. Ami a földben szent: az emberek emlékei.”¹⁶

16 Sipos Lajos: *Babits és a forradalmak kora*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. 144.

Ugyanezt a gondolatsort foglalta szavakba 1938. november 6-án a Pesti Naplóban. Az első bécsi döntéssel visszacsatolták Magyarországhoz a mai Szlovákia déli részét, a 69–97%-ban magyarok lakta területet. A teljes vagy részleges revízió gondolatával élt ország általános örömeiben Babits nem osztozott. A Pesti Naplóban megjelent vers így kezdődött:

„Ne mondjátok, hogy a haza nagyobbodik.
A haza, a haza egyenlő volt mindig
ezer év óta már, és mindig az marad,
mert nem darabokból összetákolt darab:
egytest a mi hazánk, eleven valami!
Nem lehet azt csak úgy vagdalni, toldani.”

(Áldás a magyarra)

Apponyi Albert elutazása a párizsi békekonferenciára
(Budapest, 1920. 02. 06., fényképezte: Müllner
Jánosné, forrás: Magyar Nemzeti Múzeum)

